

20. Нещеретный П. И. Вказ. праця. – С. 366.
21. Кизеветтер А. А. Местное самоуправление в России IX-XIX ст.: Историч. очерк. / А. А. Кизеветтер. – 2-е изд. – Пг., 1917. – С. 91.
22. Ступак Ф.Я. Вказ. праця. – С. 127.
23. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXII. – № 16344. – С. 547.
24. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XX. – № 14392 (Гл. XVI). – С. 547
25. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXII. № 16003 – С. 154
26. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXII. – № 16300. – С. 502.
27. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXIII. – № 17107. – С. 408.
28. Костина Е. Ю. История социальной работы. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.univer5.ru/sotsialnaya-rabota/istoriya-sotsialnoy-raboty-191/Page50.html>.
29. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXV. – № 18667. – С. 385.
30. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXVI. – № 19761. – С. 539.
31. Там само. – С. 540.
32. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXV. – № 18669. – С. 385.
33. Баранов А. А. От Императорского Московского воспитательного дома до Научного центра здоровья детей Российской академии медицинских наук / А. А. Баранов, В. Ю. Альбицкий, С.Р. Долгова и др. – М., 2008. – С. 32.
34. ПСЗ РИ – Собр. 1-е. – Т. XXVI. – № 19741. – С. 518.
35. Там само. – С. 520.
36. О общественном призрении в России. – СПб., 1818. – С. 60, 64.

Надійшла до редакції 13.11.2014 р.

ББК 63.216

МЕТРИЧНІ КНИГИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЕМОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЧАСТИНА ТРЕТЯ «ПРО ПОМЕРЛИХ»

О. В. Кригіна

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто відомості метричних книг представників різних віросповідань Донбасу. Проаналізовано відомості третьої частини метрик «про померлих» для відтворення демографічної інформації. Для дослідження залучалися матеріали з колекції метричних книг Державного архіву Донецької області. Визначено найбільш загрозливі захворювання, а також встановлено причини та співвідношення дитячої й загальної смертності серед населення.

Ключові слова: метричні книги, демографічні показники, смертність, захворювання.

Сьогодні досить розвинутим напрямом історичної науки є вивчення регіональної історії із залученням до наукового обігу первинних джерел ХІХ–початку ХХ ст. З-поміж них не останнє місце належить церковним актам реєстрації громадянського стану – метричним книгам. Метрики, як джерело із величезним інформативним потенціалом, усе більше привертають увагу дослідників. Потужний заряд інформації, що її містять

метричні книги, дозволяє вивчати історію розвитку як окремих спільнот, так і окремих конфесій. Метричні книги – це публічні акти записів народження, шлюбів і смертей. Попри своє громадянсько-правове значення, вони також були важливим статистичним матеріалом, первинним генеалогічним джерелом, найбільш достовірним із загальної маси родових матеріалів. Контроль за правильним та ретельним веденням метричних книг належав до головних завдань державної влади.

Метричні книги містять багатющий інформаційний матеріал, а достатній ступінь їх збереженості дозволяє оцінити достовірність та інформативність цього виду історичних джерел. Крім дослідження демографічних процесів в Україні, метричні книги можна використовувати й для вивчення інших аспектів. Наприклад, акти громадянського стану, що велися при церквах, надають відомості для вивчення біографій, історії окремих сімей, що є метою генеалогічних студій. Завдяки даним щодо кількісного складу населення, рівня народжуваності та смертності, шлюбів, міграцій стають можливими дослідження з історичної демографії. Зафіксовані у метриках захворювання стануть у нагоді історикам медицини, а ситуація з асиміляційними процесами та конфесійними змінами, що також знайшло належне відображення у метричних записах, дозволить краще пізнати етноконфесійну історію населення України. За допомогою метричних книг можна простежити й виявити закономірності та особливості розвитку неправославного населення у межах окремих приходів.

Першими дослідниками, які звернулися до метричних книг, були російські академіки К. Герман та Л. Крафт [1]. Їхні студії мали здебільшого статистико-демографічний характер. До питань демографічних характеристик населення, використовуючи показники метричних книг, найчастіше зверталися історики, лікарі, економісти, математики. Ряд науковців займалися складанням «таблиць смертності» [2]. Початок ХХ ст. відзначився виходом праці С. Новосельського, предметом якої була побудова повної таблиці смертності [3]. У 20–30-ті рр. ХХ ст. відбувається подальший розвиток демографії, публікуються таблиці смертності. Загалом цей період характеризувався поодинокими розвідками щодо вивчення та використання метричних книг у дослідженнях. Сучасні історики лише з середини ХХ ст. почали вивчення окремих сюжетів, пов'язаних із метричними книгами. У 1970-х рр. метрики починають розглядатися як історико-генеалогічне джерело, перші ґрунтовні дослідження з цієї теми належать А. Єлпатьєвському [4]. Від 1990-х рр. метричні книги починають вивчати у кількох напрямках, з'являються праці з історичної демографії, створюються методики використання даних, що їх містили метрики. Дослідник І. Лиман, розглядаючи метричні книги фондів держархіву Запорізької області, доводив, що на підставі метричних записів можна дізнатися про традиції хрещення, іменування дитини, а також можна простежити процес «асиміляції» іновірців [5]. Дисертація С. Гузенкова присвячена вивченню метричних книг як джерела з історичної демографії другої половини ХІХ–початку ХХ ст. [6]. О. Задніпровський на основі матеріалів метричних книг Держархіву Донецької області досліджував демографічні зрушення, які відбулися у складі приходського населення селян Донбасу другої половини ХІХ ст. [7]. Значна частина робіт сучасних дослідників метричних книг обумовлена регіональною специфікою, серед них слід назвати дослідників: В. Терентьєва [8], Ю. Кондратюк [9], І. Сердюк [10], Н. Пилипенко [11], О. Замура [12] та ін. Сучасний період вивчення метричних книг характеризується досить значною кількістю праць. Метричні книги стають предметом уваги статистичних, демографічних, генеалогічних досліджень. Активно залучаються комплексні методи обробки інформації метрик, створюються бази даних.

Метою даної розвідки є розгляд метричних книг, а саме, третьої частини «Про померлих» представників різних віросповідань Донбасу державного архіву Донецької області та спроба відстежити причини смертності серед населення, встановити

співвідношення як дитячої й загальної смертності, так і померлих природною та неприродною смертю, а також виявити найбільш загрозливі захворювання.

В дослідженні залучалися відомості культових споруд Маріупольщини (Маріупольська синагога, Різдва-Богородицька церква у тому ж місті й Бергтальська римокатолицька церква Маріупольського повіту) за 1884–1888 рр. Саме цей період обрано тому, що з цього часу метричні книги почали вести на бланках і священнику залишалося лише правильно їх заповнювати.

Розглянемо інформацію метричних книг представників різних віросповідань населення Донбасу, а саме, православного, іудейського та католицького населення. Аналіз відомостей щодо померлих розглядатимемо у такій послідовності: православні, іудеї, католики.

Метричні книги про померлих містять досить цікаву інформацію. Незалежно від умов смерті та чину поховання всіх померлих записували у метрику. Особлива увага при реєстрації смерті приділялася двом моментам світського характеру: природності події (відсутність криміналу) та дотриманню обережності задля захисту живих (у випадках смерті від заразних хвороб, особливо при епідеміях)*.

Формуляр цієї частини метрики православного населення був наступним: «Счет умерших (разделение по полу); месяц и день смерти/погребения; звание, имя, отчество и фамилия умершего; лета умершего (разделение по полу); от чего умер; кто исповедовал и приобщал; кто совершил погребение и где погребен». «№ 1 женского пола; умерла 7 января, погребена 7 января 1895 г.; старокрымского поселянина Михаила Арабаджи дочь Таисия; 2 лет; от младенчества; священник А. Чентуков; на местном кладбище» [13, арк. 108].

Формуляр метричної книги католиків складався з таких граф: «Прозвание умершего; №; число смерти; лета от роду; когда, где, кто, от какой болезни или по какому случаю умер? Был ли причащен Св. Таин?; какого был состояния и звания, сколько жил, из какого прихода и кого оставил детей?; каким именно священником, когда и где похоронен?». Наприклад: «Конрад Ульрих (из Блюменфельд); № 13; четырнадцатого сентября; 35 лет; тысяча восемьсот восемьдесят пятого года сентября четырнадцатого в с. Гейбуден в колодызь от огромного обвала земли умер Конрад Ульрих; поселянин собственник имевший от роду 35 лет Эйхвальдского прихода прихожанин оставил жену – Мария, детей – Гейнрих, Иоганн-Георгий, Мария и Франциска; тело его кистером Георгием Симон сентября шестнадцатого дня на Бергтальском рк кладбище похоронено» [14].

Остання або передостання частина метричної книги євреїв містила відомості про померлих. Формуляр мав шість колонок, до яких вносилися порядкові номери окремо для осіб жіночої та чоловічої статі, де помер і де поховано померлого, число та місяць смерті (християнський та єврейський), вік небіжчика, від чого помер, зазначалася хвороба, і хто саме помер. У графі «Где умер и погребен» фіксувалося місце смерті та поховання. Значна частина єврейського населення помирала в Маріуполі та була похована на кладовищі біля міста. З 1870 р. замість запису «умер/ла в Мариуполе и погребен/на на кладбище близ Мариуполя» іноді писали «на еврейском кладбище». Наявні також записи про поховання євреїв в колоніях Графській, Грунау, Зеленопіль, Бергталь, у с. Новотроїцькому, Павлівці, Карані та ін. Нерідкими були й такі записи: «Под №7 женского пола, умершая в мариупольской земской больнице 8 апреля 1885 года в возрасте 16 лет от чахотки слонимская мещанка Хая Евсеевна Пловская» [15].

Усього за визначений п'ятирічний період було виявлено 472 записи щодо померлих православних прихожан. У середньому йшло з життя 94 особи щороку, тобто кожні

* Ураховуючи показники смертності, до уваги не бралися випадки, де відсутні причина смерті або вік померлого.

три дні відбувалися поховання. Найнижчий показник смертності припадає на 1885 р., коли померло 67 осіб, найбільший – у 1888 р. – 119 осіб. Чоловіча смертність перевищувала жіночу на 10 %. Серед іудейського населення на 1 померлого приходилося 4 народжених. Кількість померлих за п'ять років склала 210 осіб, смертність серед чоловіків перевищила смертність жінок на 24 %. Найнижчий показник померлих виявлено у 1884 р. – 35 осіб, найвищий – у 1888 р. – 47 осіб. Найменша кількість померлих зафіксована серед населення німецькомовної колонії Бергталь – протягом п'ятирічного періоду з життя тут пішло 122 особи. У 1884 р. серед померлих значиться 16 осіб, що становить найменшу кількість за всі п'ять років, на відміну від 1887 р., коли зафіксовано найбільший показник смертності – 37 осіб. Найчастіше помирали чоловіки, смертність серед них складала 57 % загальної кількості померлих у парафії (серед жінок – 43 %).

Зазначення в метричних книгах віку померлих дозволяє відновити не тільки рівень смертності, а також її вікову структуру. У сучасній демографії прийнято виділяти окремо коефіцієнти смертності немовлят (від 0 до 1 року) і дитячої смертності (від 1 до 15 років) [16]. У нашому випадку було виділено випадки смертності від 0 до 1 року та від 1 до 5 років, а решту – об'єднаємо у 5-річні інтервали, як подають нам зведені відомості православних церков.

Колонка метричної книги «От чего умер» містить значну інформацію, яка може бути використана науковцями, що займаються не лише демографічною історією, але й історією медицини. До даної графи обов'язково вносилися відомості про хворобу померлого або причини смерті, якщо вони були відомі. Якщо ж хвороба не була встановлена, священик робив такий запис: «от болезни».

Смертність серед православного населення парафіян Різдво-Богородицької церкви Маріуполя представлена 47 причинами. Найбільш поширеними були смерть від «младенчества»/«младенческая слабость», як це зазначалося у метриках. Виходячи з того, що подібна вказівка причини смерті значиться у 93 випадках, а з них 89 випадків є причиною смерті дітей віком від 0 до 5 років, можна припустити, що за цими формулюваннями криється не конкретне захворювання, а неможливість встановлення правильного діагнозу. Досить загрозливими для мешканців були інфекційні захворювання: дифтерит – 28 (6 %), кашель – 24 (5 %), пронос – 22 (4,8 %), віспа – 16 (3,5 %). Протягом осені, зими та весни спостерігалася тенденція до збільшення кількості померлих від сухоти (чахотка). Загальна кількість померлих від цієї хвороби становить 25 випадків (5,4 %).

Більша частина населення помирали від невизначених хвороб, які, як уже зазначалося вище, називали просто «болезнь». Досить загрозливим був туберкульоз («сухота», «чахотка»). У багатьох випадках точно встановити причину смерті було неможливо, що пояснюється як слабкістю тодішньої медицини, так і загальним станом медичного обслуговування. Звідси знаходимо у метричних книгах такі визначення причин смерті, як «кашель», «пронос», «водяной», «опух», «паралич» та ін. Для померлих у поважному віці, без ознак якоїсь хвороби, у метриках зазначалося: «От старости». У метричних книгах про померлих наявні також випадки неприродної смерті: «Мариупольский мещанин Макарий Савельевич Губский, 42 года, утонувший» [17]; «Сын мариупольского 2-й гильдии купца Василия Васильева Иванова, 18 лет от роду, умер 26 марта 1917 г.; по свидетельству врача, от случайного отравления корбовой кислотой» [18].

Колонка метричної книги представників іудейського населення «Болезни или от чего умер» містила відомості про причину смерті. На відміну від подібних записів у православних метриках, в яких частіше за все зазначалась причина смерті немовлят – «от младенчества», єврейські метричні матеріали вказували точну причину смерті: «Под

№ 18 мужского пола, умерший в Мариуполе 15 сентября 1887 года в возрасте $\frac{1}{2}$ месяца от дифтерита Герш, сын юренбургского мещанина Менделя Ицки Левин» [19].

Якщо ж у померлого не було виявлено ознак смерті через хворобу, запис у метричній книзі робився після обстеження покійного лікарем та отримання повідомлення від поліцейського пристава: «Умер в г. Луганске и погребен на Луганском еврейском кладбище, 20 марта 1915 г. бахмутский мещанин Меер Исаев Букштейн, в возрасте 19 лет, от самоотравления (сообщение полицейского надзирателя 2 ч. г. Луганска от 21.03.1915 г.)» [20]. У людини похилого віку та в якій не було виявлено ознак хвороби, у метричній книзі даної графі зазначалося – «от старости»: «Под № 13 мужского пола, умерший в Мариуполе 15 июня 1885 года в возрасте 90 лет от старости симферопольский мещанин Соломон Соломонов Ольховский» [21].

Серед переглянутих нами метричних книг іудеїв, католиків та православних лише в останніх було виявлено таку причину смерті, як «расслабления», від чого пішли з життя 38 (8,3 %). Розслаблення (кульгавість) визначається як фізична вада – наслідок хвороби або нещасного випадку. Причиною міг бути частковий параліч ніг, іноді – ревматизм суглобів. Вроджена патологія робить людину нерухомою. Виходячи з того, що 35 випадків цієї хвороби зареєстровано серед дітей у віці від 0 до 5 років, то можна припустити, що причиною їх смерті був ревматизм суглобів або вроджена патологія. Лише два випадки цієї хвороби зафіксовано у людей старше 45 років: жінка 47 та чоловік 53 років.

Розподіл смертей за місяцями показав, що найбільша кількість померлих приходить на осінь – 135 випадків (29,6 %). При врахуванні сезонності до розрахунків не включалися причини смерті «младенчество», «натурально» та «расслабление». Таким чином, було виявлено найбільш загрозливі для людей хвороби – дифтерит, сухота, кашель та скарлатина. Менше за все померлих зареєстровано протягом весни – лише 92 випадки, що становить 20 % від загальної кількості. У цей період виявлені сухота, кашель та застуда. Різниця між кількістю померлих влітку та взимку становить 28 випадків (6 %). Пік смертей приходить на листопад – 52 випадки (24 чоловіки та 28 жінок) – 11,4 %. Досить небезпечними цього місяця були дифтерит (12 випадків), кашель і сухота.

Наявні також випадки неприродної смерті. Так, від ран померло двоє людей, від удару (забій) – стільки ж: «Мариупольский мещанин Кирилл Саввин сын Мултых 54 лет от ушиба» [22] та «Мариупольского уезда греческого села Чердакли поселянин Леонтий Георгиев сын Маштан 53-х лет от ушиба» [23, арк. 71]. Від чаду померло двоє: «Турецкоподанные Яни Игнат 28 лет и Харлампий Игнат 43 лет от угару», були потонулі: «Крестьянин Тимофей Дмитриев 25 лет утонул» [24]; «Мариупольского мещанина Демьяна Романова Коваленко сын Георгий 8-ми лет утопший» [25]. У метричних книгах зазначено й такі причини смертей: «Василий Васильевич Финисов 29 лет убит нарушением земли»; «Василий Косьмин сын Грудов 20 лет задавлен землею»; «Волонтера грека Николая Павловича Нерофидес жена Мария Петрова 71 года убита разбойниками» [26].

Найменший зафіксований вік померлого – 2 тижні (хлопчик, який помер від «младенчества»), найстаршому виповнилося 86 років (чоловік, «натуральной»). Розподіл померлих, відповідно до прийнятих у науці 5-річних вікових інтервалів, показав, що 269 випадків (59 %) приходить на дітей віком від 0 до 5 років. Причому смертність серед хлопчиків вища за смертність дівчаток. Найбільш небезпечними для дітей цього віку були «младенчество», «расслабление», кашель, пронос, віспа, дифтерит і коклюш. До похилого віку (60–90 років) доживали 51 особа (11 %), із них 41 особа (9 %) померли природною смертю – «натуральной».

Для докладного вивчення хвороб та причин смерті щодо православного населення у пригоді стають зведені відомості за кожен рік, в яких зазначалася кількість новонароджених, одружених, померлих, в якому віці та від якої хвороби помирали. Із них дуже чітко простежується смертність серед малюків, дітей у віці до одного року. У примітках до зведеної відомості наводилися хвороби, від яких найбільше зійшло в могилу людей за рік. Зазначалися дані щодо осіб, померлих неприродною смертю. Протягом п'яти досліджуваних років хвороб, які б стали причиною значної смертності населення, не спостерігалось. Окрім 1888 р., коли священиком були визначені «болезни, бывшие причиною значительной смертности в сем году» – дифтерит, скарлатина, кривавий пронос, застуда, кашель, лихоманка, розслаблення, параліч, гарячка, золотуха, запалення легенів, пухлини, геморої, сухота, коклюш, водяні хвороби, забій, облог, кір [27]. Але подібні дані необхідно звіряти із самими записами метричних книг. Перевірка показала, що зі всіх указаних священиком хвороб причиною значної смертності міг стати лише дифтерит – за 1888 р. від нього померло 30 осіб.

Смертність єврейського населення представлена 71 причиною. Найбільш розповсюдженими були інфекційні захворювання: запалення легенів – 21 випадок (10 %), запалення мозку – 22 (10,4 %), дифтерит – 20 (9,5 %), круп – 14 (6,6 %), захворювання шлунково-кишкового тракту – 29 (13,8 %), пронос – 8 (3,8 %) та захворювання, викликані недостатністю харчування – сухоти (чахотка) – 12 (5,7 %). Серед природних причин смерті виділяється старість – 10 (4,7 %) від загальної кількості померлих протягом п'ятих років.

Найбільша кількість померлих серед єврейського населення зареєстрована влітку – 65 (30,9 %), а головними причинами смерті були: запалення шлунково-кишкового каналу (тракту) (сюди також віднесемо катари, розлади, туберкульоз) – 20 випадків (9,5 %), а також запалення мозку (мозкових оболонок) та пронос, по 7 випадків (3,3 %). Менше всього померлих зафіксовано навесні – 43 випадки (20 %), а головними причинами були запалення легенів та мозку – по 9 випадків (4,2 %), крім того 6 осіб померли від сухоти (2,8 %). Різниця між померлими восени та взимку була незначною, становлячи 2% – 23 % і 25 % відповідно. Найбільш масово помирали в липні – 29 випадків (13,8 %), головною причиною смерті були хвороби, пов'язані із захворюваннями шлунково-кишкового тракту.

Окрім загибелі людей від хвороб, привертають увагу також і випадки (поодинокі) смертності від атрофії, сифілісу, епілепсії, виснаження, удару (інфаркт) та повішання. Метричні записи щодо померлих євреїв містять такі причини: від «антонового вогню» (гангрені) – 1 випадок (особа 45 років) і водобоязнь (каз): «От водобоязни, мальчик Яков, сын новомосковского мещанина Менделя Ганера» [28].

Серед померлих за визначений проміжок часу іудеїв вік наймолодшого становив 2 тижні (дівчинка, від рожі – запалення шкіри, яке супроводжується жаром і болем). Відмічено два випадки смерті у віці 90 і 95 років, чоловіка та жінки, які померли природною смертю – «старість». Найчастіше за все помирали діти у віці від 0 до 5 років, що становить 30 % померлих у віці від 0 до 1 року (43 хлопчика, 20 дівчаток) та у віці від 1 до 5 років – 31 % (39 хлопчиків, 27 дівчаток) від загальної кількості померлих. Коефіцієнт смертності (зокрема дитячої, тобто в перші п'ять років життя) постійно був нижчим в єврейського населення, ніж у неєврейського. Це пояснюється меншою поширеністю серед євреїв інфекційних захворювань, випадків туберкульозу, більш ретельним доглядом за дітьми. Головними причинами дитячої смертності були запалення мозку, легенів, хвороби шлунково-кишкового тракту, дифтерит, круп, скарлатина. Кількість тих, які дожили до похилого віку від 60 до 95 років, становить 25 осіб (із них 14 чоловіків та 11 жінок).

Причин смертності німецькомовного населення було 16. Із приводу того, від чого пішли з життя двоє осіб, у метричній книзі зазначено «неизвестно». Найбільш розповсюдженою причиною смерті був кашель, хвороба спостерігається з весни до осені, причому характерним він був для дітей віком від 0 до 7 років, та становив 24 випадки (19,6 %) від загальної кількості померлих. Крім того, значну кількість людей на той світ відправили ломоти – 18 (14,7 %), круп – 16 (13 %), кір – 14 (11 %) і сухоти – 12 (9,8 %). Треба зауважити, що при аналізі метричних книг померлих представників різних віросповідань таке захворювання, як «ломота», «ломота кости», «ломотная жаба» наявне лише у метриках німців. Як писав Т. В. Кудрявцев: «Ломота есть воспаление, поражающее суставы, приступы болезни продолжаются несколько дней и несколько недель, особенно в осеннее время и до половины зимы» [29]. Указана хвороба спостерігалася серед німецькомовного населення протягом весни, літа та осені. Характерно, що найбільш вразливими були діти віком від 0 до 3 років – 18 осіб (14,7 %). Судячи з характеристики захворювання, можемо припустити, що «ломота» й наявне у метриках православних «расслабление» – один і той самий недуг, який у різних населених пунктах іменувався по-своєму.

Щодо сезонності причин смертності населення, то найбільшу кількість померлих зареєстровано восени – 51 випадок (41,8 %) від загального числа. Надзвичайно загрозливими у цю пору року були круп – 16 (13 %), кір – 8 (6,5 %), ломота – 6 (4,9 %), кашель – 5 (4 %). Із приходом зими смертність ставала меншою. Тоді помирали від кору та «гортанної хвороби» (різновид ангіни, з'являється з 1888 р.). Померлих навесні та влітку менше – 23 % і 20 %. Пік смертності припадав на осінь, зокрема, на жовтень – 24 випадки (20 %). Загрозливим у цей період був круп, який забрав життя 8 % людей. У книзі ординарного професора військово-медичної академії Н. П. Гундобіна «Домашний лечебник» [30] ішлося про те, що захворювання спостерігається у дітей віком від 2 до 7 років, що підтверджують записи метричних книг католиків Бергтальського приходу, де вказана хвороба виявилася найбільш небезпечною для дітей у віці 1–7 років. Характерно, що випадки даної хвороби зареєстровані лише восени. Для людей, старших 18 років, небезпечними були сухоти. Хвороба виснажувала, з'являлися слабкість, лихоманка й постійний кашель із гнійним мокротинням. Найбільш загрозливим це захворювання було для людей у віці від 50 до 60 років.

Серед померлих виявлено також 4 випадки неприродної смерті: 3 чоловіка (обвал землі – 35 років, падіння з коня – 49 років, удар (інфаркт) – 53 роки) та 1 дівчинка (утоплення – 7 років). Дані метричних книг показують, що найменшому з померлих було 2 тижні (дівчинка померла від ломоти), а найстаршим виявився чоловік 73 років (від старості). Розподіл померлих відповідно до 5-річних інтервалів свідчить, що найбільша кількість їх зафіксована серед дітей віком від 0 до 5 років: від 0 до 1 року – 48 (39 %), 28 хлопчиків і 20 дівчаток; віком від 1 до 5 років – 44 (36 %), 25 хлопчиків та 19 дівчаток. Найбільш загрозливими для дітей цього віку стали кашель, ломота, кір і круп. У віці від 60 до 73 років зареєстровано 4 особи: 3 чоловіка й 1 жінка, усі (крім одного чоловіка) померли від старості.

За метричними книгами про померлих визначено найбільш загрозливі захворювання, від яких померла значна частина населення. Дослідження смертності серед населення дало змогу відстежити її причини, встановити співвідношення як дитячої й загальної смертності, так і померлих природною й неприродною смертю, а також виявити найбільш загрозливі захворювання. Метрики свідчать, що характерною була смертність серед дітей у віці від 0 до 5 років. Таким чином, аналіз демографічних даних представників різних віросповідань виявив особливості соціального та родинно-побутового стану сільського й міського населення Донбасу наприкінці XIX ст. Результати дослідження метричних книг свідчать про великі інформативні можливості

зазначеного джерела. Вивчення широкого кола проблем, які так чи інакше пов'язані з метриками, розкриває їх багатий правовий та науковий потенціал.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена рассмотрению информативного потенциала метрических книг для воспроизведения демографических показателей. В исследовании внимание уделено анализу демографической информации части третьей метрических книг «об умерших» представителей разных вероисповеданий Донбасса, а именно, православного, еврейского и католического населения. Использовались сведения из коллекции метрических книг государственного архива Донецкой области за 1884–1888 гг. Анализ формуляров метрических книг части третьей «об умерших» представителей указанных вероисповеданий свидетельствует о типичности данных, которые вносились относительно умершего, обязательно указывался возраст и причина смерти.

Всего за указанный период было выявлено 472 записи об умерших православных прихожан. Количество умерших евреев составило 210 человек. Наименьшее количество умерших зафиксировано среди немецкоязычного населения – 122 человека. Указание в метрических книгах возраста умерших позволяет восстановить не только уровень смертности, а также ее возрастную структуру. В исследовании были выделены случаи смертности от 0 до 1 года и от 1 до 5 лет, а остальные – объединены в 5-летние интервалы.

Значительный интерес вызывает информация о причинах смерти населения, которая может быть использована учеными, которые занимаются не только демографической историей, но и историей медицины. Смертность среди православного населения представлена 47 причинами. Наиболее распространенными были смерть от «младенчества», достаточно опасными были инфекционные заболевания: дифтерит, кашель, понос, оспа, туберкулез («чахотка») и др. Имеются также случаи неестественной смерти. Смертность еврейского населения представлена 71 причиной. Наиболее распространенными были инфекционные заболевания: воспаление легких, воспаление мозга, дифтерит, круп, заболевания желудочно-кишечного тракта, понос и чахотка. Привлекают внимание также и случаи (единичные) смертности от атрофии, сифилиса, эпилепсии, истощение, удар (инфаркт), «антонов огонь» (гангрена) и водобоязнь (бешенство). Причин смертности немецкоязычного населения было 16. Наиболее распространенной причиной смерти был кашель, ломота, круп, корь и чахотка.

Таким образом, информация метрических книг об умерших позволяет установить соотношение как детской и общей смертности, так и умерших естественной и неестественной смертью, а также выявить наиболее опасные заболевания.

Ключевые слова: метрические книги, демографические показатели, смертность, заболевания.

SUMMARY

This article is devoted to the study of the parish-registers' informational potential as for the reconstruction of demographic rates. The attention is given to the analysis of demographic information of the third part («about the deceased») of parish-registers of the representatives of different confessions in the Donbass region, namely of Orthodox, Jewish and Catholic population. The records from the collection of parish-registers of the State Archives of Donetsk region dated 1884–1888 were used. The analysis of the data cards of the third part («about the deceased») of parish-registers of the named confessions shows the typical nature of the data that was registered about the deceased. It was obligatory to specify the age and the reason of death.

In total, 472 records about the deceased Orthodox parishioners for the given five-year period were found. The number of the deceased Jewish population during these five years made up 210 people. The lowest number of the deceased was registered among German-speaking population – 122 people. The indication of the age of the deceased in parish-registers allows the reconstruction of not only the death rate, but also its age structure. The cases of death at the age of 0 to 1 year old and at the age of 1 to 5 years old were singled out, the rest being united into five-year periods.

The information about the reasons of people's death is of great interest and can be used by scientists that study not only the demographic history, but also the history of medicine. The mortality rate among the Orthodox population is represented by 47 reasons. The most common was death from «infant weakness», rather dangerous were infectious diseases: diphtheria, cough, diarrhoea, variola, tuberculosis (consumption) etc. There were also some cases of unnatural death. The mortality rate of the Jewish population is represented by 71 reasons. The most common were infectious diseases: pneumonia, brain fever, diphtheria, croup, gastrointestinal diseases, diarrhoea, and consumption. Quite interesting to notice are the single cases of mortality from atrophy, syphilis, epilepsy, exhaustion, stroke (heart attack) and hanging, St. Anthony's fire (gangrene), hydrophobia (lyssa). The number of reasons for German-speaking people's deaths was 16. The most common were cough, rheumatic pain, croup, rubeola and consumption.

Thus, the information of the parish-registers about the deceased gives a chance to reconstruct the ratio of both the children's and general mortality rate and the ratio of those who died a natural and unnatural death, as well as point out the most dangerous diseases.

Key words: parish-registers, demographic rates, mortality rate, diseases.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Герман К. Ф. Статистические исследования относительно Российской империи / К. Ф. Герман – СПб., 1819. – 197 с.; Крафт Л. Ю. Собрание разных знаний о законах рождения и смертности в роде человеческом / Л. Ю. Крафт // Собрание сочинений, выбранных из месяцесловов на разные годы. – СПб., 1787.
2. Буняковский В. Я. Опыт о законах смертности в России и о распределении православного народонаселения по возрастам / В. Я. Буняковский. – СПб., 1866.
3. Новосельский С. А. Смертность и продолжительность жизни в России / С. А. Новосельский – Пг., 1916. – 208 с.
4. Елпатьевский А. В. К истории документирования актов гражданского состояния в России и СССР (с XVIII в. по настоящее время) / А. В. Елпатьевский // Актовое источниковедение – М., 1979. – С. 55–84; Елпатьевский А. В. О документальных источниках современных историко-биографических и генеалогических исследований / А. В. Елпатьевский // Актовое источниковедение. – М., 1971. – С. 72 – 88.
5. Лиман І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини XVIII–першої половини XIX ст. / І. Лиман // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 7. – К., 2001. – С. 197–211; Лиман І. Регулювання шлюбних відносин на півдні України в перші роки існування Слов'янської та Херсонської єпархії / І. Лиман // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Вип. 14. – Запоріжжя: Прем'єр, 2005. – С. 10–17.
6. Гузенков С. Г. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.06 / С. Г. Гузенков – Запоріжжя, 2005. – 218 с.

7. Задніпровський О. І. Населення приходу Богородицької церкви в 1873 – 1883 гг. / О. І. Задніпровський // Нові сторінки Донбасу: Статті. Книга 6. – Донецьк, 1998. – С. 45–51.
8. Терентьева В. М. Метрична книга Покровської церкви с. Манухівка Путивльського повіту за 1917 рік (Частина I. «Про народжених») / В. М. Терентьева // Путивльський краєзнавчий збірник. – Вип. 4. – Суми, 2008. – С. 147–173.
9. Кондратюк Ю. С. Метричні книги Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX ст. Особливості формування та ведення / Ю. С. Кондратюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
10. Сердюк І. Джерела для вивчення демографічних характеристик населення міст Лівобережної України другої половини 18 століття. / І. Сердюк // Матеріали за 3-а міжнародна научна практична конференція «Наука и образование без граница», - 2007. – Т. 12. История. – София. «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2007. – С.17–20.
11. Пилипенко Н. Інформативні можливості метричних книг у дослідженні демографічної поведінки сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / Н. Пилипенко // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. – Харків, 2006. – Вип. 9. – С. 69–82.
12. Замура О. Метричні книги Успенської церкви містечка Сорочинці Сорочинської сотні Миргородського полку як джерело з соціальної історії Полтавщини XVIII ст. / О. Замура // Одесос: актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2009. – С. 194 – 198.
13. Державний архів Донецької області (держархів Донецької області), ф. 217, оп. 1, спр. 9, арк. 108.
14. Там само, ф. 472, оп. 1, спр. 3, арк. 6.
15. Там само, ф. 211, оп. 1, спр. 4, арк. 67.
16. Борисов В. А. Демография / В. А. Борисов – М.: Издательский дом NOTA BENE, 1999. – 272 с.
17. Держархів Донецької області, ф. 212, оп. 1, спр. 10, арк. 168
18. Там само, ф. 215, оп. 1, спр. 36, арк. 121, зв., 122.
19. Там само, ф. 211, оп. 1, спр. 7, арк. 72.
20. Державний архів Луганської області (держархів Луганської області), ф. 126, оп. 1, спр. 180, арк. 119.
21. Держархів Донецької області, ф. 211, оп. 1, спр. 5, арк. 70.
22. Там само, ф. 214, оп. 1, спр. 6, арк. 227.
23. Там само, спр. 7, арк. 71.
24. Там само, арк. 231.
25. Держархів Донецької області, ф. 214, оп. 1, спр. 6, арк. 227.
26. Там само, спр. 7, арк. 160.
27. Там само, арк. 231.
28. Держархів Донецької області, ф. 211, оп. 1, спр. 4, арк. 62.
29. Кудрявцев Т. В. Добрые советы русскому народу, извлеченные из сорокалетней медицинской практики: Народный лечебник / Т. В. Кудрявцев. – Т. 2. – Ч. 2. – М.: Тип. С. Орлова, 1868. – 551 с.
30. Рейссиг К. Домашний лечебник: пер. с нем. изд. / К. Рейссиг – Вып. 1. – СПб., 1911. – 718 с.

Надійшла до редакції 12.11.2014 р.